

25 anos da Reunión de Expertos en Educación Ambiental en Compostela: a crónica dun evento esquecido

Júlio Conde e Pablo Meira Cartea*

A Reunión Internacional de Expertos en Educación Ambiental, celebrada en Santiago de Compostela no ano 2000 coa colaboración da UNESCO, reuniu especialistas de todo o mundo e máis dun milleiro de participantes en actividades paralelas. Porén, a súa pegada institucional foi practicamente inexistente e revelou dinámicas políticas e institucionais que condenaron a reunión á invisibilidade. Así, un evento chamado a marcar un fito converteuse nun episodio silenciado e relegado da memoria oficial da Educación Ambiental.

Acto de apertura da Reunión de Expertos en Educación Ambiental en Compostela · Sandra Alonso, publicada o 21 de novembro do 2000, en *La Voz de Galicia*

A Reunión Internacional de Expertos en Educación Ambiental celebrouse en Santiago de Compostela, do 15 ao 24 de novembro de 2000, coincidindo coa designación da cidade como Capital Europea da Cultura. O encontro foi convocado pola Xunta de Galiza co auspicio da UNESCO¹, como parte da continuidade dos compromisos internacionais iniciados coa Conferencia Intergobernamental sobre Educación Ambiental de Tbilisi (1977) e reafirmados posteriormente nas Conferencias de Moscova (1987) e Tesalónica (1997).

A reunión congregou 33 persoas expertas de 29 estados de distintas rexións do mundo co obxectivo fundamental de afondar nos desafíos centrais da Educación Ambiental de cara ao novo século². As discusións estruturáronse arredor de cinco áreas temáticas prioritarias, elixidas pola súa relevancia e pola necesidade de integrar novas perspectivas teóricas e prácticas: a importancia do pensamento complexo e da globalización como marcos conceptuais; a loita contra a fame e a pobreza como condición para o equilibrio socioambiental; a pro-

tección da biodiversidade e das áreas protexidas; a necesidade dun turismo sustentábel en paisaxes fráxiles; e a relación da Educación Ambiental coa construción dunha cultura de paz e sociedades máis xustas. De xeito complementario, organizáronse 53 actos públicos que ofreceron á comunidade científica e ao eido da educación ambiental un foro de debate aberto no que se reuniron arredor dun milleiro de asistentes, coa participación de profesorado universitario e non universitario, representantes da sociedade civil e da administración pública, colectivos ambientalistas ou movementos de voluntariado.

O encontro subliñou a concepción da Educación Ambiental como unha educación permanente, orientada cara ao futuro e aberta a todos os sectores sociais e niveis educativos. Salientouse o papel das universidades na formación interdisciplinar, na preparación de novos formadores e na capacidade de conectar sistemas ecolóxicos e sociais. Despois da celebración da reunión, Meira Cartea (2001) relataba como, a pesar de que era

razoábel manter unhas expectativas moderadas ao inicio, ao seu remate consolidouse a percepción de que se formularan e centraran cuestións de grande relevancia para o desenvolvemento estratéxico da Educación Ambiental nas décadas seguintes.

A reunión, vinte e cinco anos despois

A Reunión de Expertos de Compostela puxo de manifesto un recoñecemento explícito da crise ambiental como fenómeno complexo e multidimensional, vinculado non só a procesos ecolóxicos, senón tamén a factores económicos, sociais, culturais e políticos. Este enfoque supuxo un avance respecto das visións científico-técnicas que prevaleceran nos inicios da Educación Ambiental, ao subliñar a necesidade de artellar a Educación Ambiental coa promoción da equidade social, a participación cidadá e o fortalecemento democrático.

No documento de conclusións da reunión —consensuado polas persoas expertas asistentes— tamén se promovía unha visión da Educación Ambiental como proceso político-pedagóxico orientado á transformación social. Destacouse que educar ambientalmente non podía reducirse a transmitir coñecementos sobre o medio natural, senón que implicaba formar suxeitos críticos, capaces de interrogar as estruturas de poder, cuestionar as dinámicas de consumo e participar activamente na defensa dos bens comúns.

Do mesmo xeito, formulouse a urxencia de revisar criticamente o concepto de sustentabilidade, nun contexto marcado pola globalización económica e a crecente mercantilización da vida social. O discurso da sustentabilidade, aínda que amplamente aceptado na esfera institucional, foi obxecto de cuestionamentos respecto da súa ambigüidade e do seu uso instrumental por parte de gobernos e organismos internacionais. Deste xeito, a reunión puxo enriba da mesa o reto de resignificar a sustentabilidade desde un enfoque emancipador, vinculado á xustiza ambiental e á construción de sociedades máis equitativas.

Porén, vinte e cinco anos despois, a Reunión de Expertos de Compostela destaca pola súa absoluta invisibilización. Os únicos documentos dispoñíbeis da reunión son as edicións impresas das conclusións (Xunta de Galicia, 2001a) e das actas (Xunta de Galicia, 2001b) da reunión, editadas pola Consellería de Medio Ambiente da Xunta de Galiza. A diferenza doutros encontros internacionais no ámbito da Educación Ambiental, este evento permanece practicamente invisíbel no espazo público e académico: non existen rexistros accesíbeis en liña e os documentos oficiais producidos no marco da reunión non están dispoñíbeis para a súa descarga nos repositorios da UNESCO³. Este feito resulta especialmente grave por dúas razóns: polo intenso traballo realizado na súa elaboración e porque supuxo a maior inversión institucional feita en Galiza nun evento vinculado á Educación Ambiental.

Cabe destacar tamén que na altura da celebración da reunión, a UNESCO editaba o boletín *Contacto* (Boletín Internacional sobre Educación Científica, Tecnolóxica e Ambiental da UNESCO), órgano principal de difusión sobre Educación Ambiental entre 1976 e 2006. Porén, nos números correspondentes aos anos 2000 —cando

se celebrou a Reunión de Compostela— e 2001 —cando se publicaron os seus documentos— non aparece ningunha referencia a este evento. Tampouco se atopan mencións noutras publicacións periódicas da organización, como *O Correo da UNESCO*, a pesar de contar co respaldo da propia organización. En consecuencia, a reunión fica como un episodio descoñecido, á marxe da memoria institucional e da “historia oficial” da Educación Ambiental.

O currículo oculto detrás da celebración do evento

Na nosa opinión, o silenciamento da reunión debe interpretarse no marco das tensións internas existentes na UNESCO arredor da pugna entre a educación para o desenvolvemento sustentábel e a Educación Ambiental. É por iso que Meira Cartea (2011) defende que a lectura das conclusións publicadas permitiría comprender mellor as razóns desta ausencia nas canles institucionais, nas que se fala explicitamente de que se debe impedir que o concepto de sustentabilidade sexa empregado “para enmascarar enfoques desenvolvimentistas e insolidarios e impedir a súa aplicación indiscriminada en calquera iniciativa que asocie educación e medio ambiente” (Xunta de Galicia, 2001a, p. 19); e chámase a elaborar unha “análise dos complexos factores asociados á riqueza e á súa interrelación coa degradación ambiental, a erosión e a sustentabilidade” (Xunta de Galicia, 2001a, p. 29).

Segundo a reflexión de Meira Cartea (2011), que participou directamente na preparación da reunión e dos seus documentos, a escasa pegada da Reunión de Compostela na historia da Educación Ambiental responde a dinámicas institucionais complexas que van alén do propio evento, o que denomina “currículo oculto” dos encontros. Cómpre ter presente que no ano anterior á celebración da reunión foi nomeado director xeral da UNESCO Kōichirō Matsuura —en substitución de Federico Mayor Zaragoza— nun momento no que a organización procuraba recompoñer relacións con Estados Unidos tras a súa retirada financeira en protesta contra o enfoque “excesivamente progresista” do mandato anterior. Ademais, xa en 1995 se producira a cancelación do Programa Internacional de Educación Ambiental (PIEA) —motivada pola suspensión do financiamento procedente do Programa das Nacións Unidas para o Medio Ambiente (PNUMA)— e, en 1997, a Conferencia de Tesalónica oficializara a substitución discursiva da Educación Ambiental pola noción de educación para o desenvolvemento sustentábel.

A consolidación institucional do paradigma da educación para o desenvolvemento sustentábel ten sido analizada como unha viraxe cara ao antropocentrismo, xa que prioriza cuestións sociais (benestar humano, dereitos, distribución de recursos) e deixa en segundo plano a protección do medio natural. Isto supón unha ruptura coas metas da Educación Ambiental formuladas na Carta de Belgrado⁴, centradas na protección ambiental e na relación en harmonía co mundo natural (Kopnina, 2012). Alén diso, a actual formulación da educación para o desenvolvemento sustentábel aparece estreitamente ligada a un ambientalismo de corte neoliberal. Detrás desta orientación identifícase un proxecto ideolóxico que procura analizar a crise ecolóxica e social desde unha lóxica de mercado, ficando a súa resolución condicionada por esta visión dominante (Conde, 2025).

Reunión na fase previa do encontro · Sandra Alonso, publicada o 17 de novembro do 2000, en *La Voz de Galicia*

Leccións para o futuro

Esta humilde homenaxe no aniversario da celebración da Reunión Internacional de Expertos en Educación Ambiental permite desvelar algunhas das históricas tensións conceptuais e institucionais arredor da Educación Ambiental e a educación para o desenvolvemento sustentábel. Do mesmo modo, pon de manifesto a dificultade de defender posicións contrahexemónicas no seo das grandes institucións internacionais, onde as dinámicas políticas e burocráticas adoitan limitar a capacidade de transformación real. A invisibilización desta reunión serve como exemplo de como iniciativas relevantes poden ser silenciadas cando non se axustan aos consensos dominantes.

Ao mesmo tempo, revela o valor destes espazos de diálogo como laboratorios de pensamento colectivo, capaces de anticipar debates que seguen vixentes hoxe. Isto lévanos a reflexionar sobre a necesidade de complementar —e ás veces mesmo substituír— os espazos institucionais por formas de organización autónomas. Só así se poderá garantir que a Educación Ambiental manteña o seu potencial para ser unha ferramenta de emancipación e non quede reducida a un simple instrumento de adaptación ás lóxicas do sistema capitalista.

Notas

¹ No comité organizador do evento figuran, entre outros, Juan Casares Long (como director do CITA, Centro de Información e Tecnoloxía Ambiental da Xunta de Galiza), José Antonio Caride e Pablo Meira Cartea (profesores da Universidade de Santiago de Compostela), así como Orlando Hall e Dileep Bhagwut (da Sección de Educación en Ciencia e Tecnoloxía da UNESCO).

² A listaxe completa de persoas expertas pode ser consultada no libro de actas da reunión (Xunta de Galicia, 2001b). Destacan figuras históricas no campo da Educación Ambiental a nivel internacional como Enrique

Leff (México), John Smyth e Daniella Tilbury (Reino Unido), Lucie Sauvé (Canadá) ou Michael Scoullos (Grecia).

³ Na biblioteca dixital da UNESCO constan rexistrados os volumes das actas e das conclusións da reunión, das que se conservan copias físicas na súa sede en París. Porén, non está dispoñíbel ningunha información en formato electrónico destas obras que permita consultar sequera un resumo ou información sobre o seu contido. Os rexistros son accesíbeis nas seguintes ligazóns: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000124611> ◀ e <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000124607>. ◀

⁴ A Carta de Belgrado é unha declaración internacional sobre Educación Ambiental, elaborada no marco do Seminario Internacional de Educación Ambiental celebrado en Belgrado en 1975, organizado pola UNESCO xunto co PNUMA. Pode consultarse na seguinte ligazón ◀

Referencias

Conde, J. J. (2025). Education for Sustainable Development: The iron fist of capitalism in the era of climate emergency. *Australian Journal of Environmental Education*, 41, 985-1002.

Kopnina, H. (2012). Education for sustainable development (ESD): The turn away from 'environment' in environmental education? *Environmental Education Research*, 18, 699-717.

Meira Cartea, P. Á. (2001). Compostela 2000, ¿Un nuevo hito en el desarrollo de la Educación Ambiental? *Boletín del Centro de Interpretación de la Naturaleza de Valladolid*, 51, 13-16.

Meira Cartea, P. Á. (2011). De Tbilisi (1977) a Santiago de Compostela (2000), una lectura socio-histórica de la Educación Ambiental y algún apunte sobre la crisis del presente. En S. Súcar (Coord.), *Memorias del Foro Tbilisi+31* (pp. 19-58). Universidad de Guanajuato.

Xunta de Galicia. (2001a). Novas propostas para a acción. Conclusións da Reunión Internacional de Expertos en Educación Ambiental.

Xunta de Galicia. (2001b). Novas propostas para a acción. Actas da Reunión Internacional de Expertos en Educación Ambiental.

***Júlio Conde e Pablo Meira Cartea. Grupo de investigación en Pedagogía Social e Educación Ambiental (SEPA-interea),
Facultade de Ciencias da Educación, Universidade de
Santiago de Compostela.**